

Майкотова Ғ.Т.,
Мергенбаева Қ.,
Әлімжанова А.

**БАҚ-тың стилистикалық
қырларын жетілдірудің
заманауи бағыттары**

Бұқаралық ақпарат құралдарының қайсысында болса да, негізгі материал – сөз. Әр сөзге жауапкершілікпен қарау, сөз мағынасын ерекше білу тілдік шеберлікті құрайды. Әрине, радио, телевизиядағы сияқты дыбыс, көрініс газет-журналдардағы сөзге көмекші рөл атқара алмайды. Сондықтан, баспасөз өнімдерінің тілдік, стильдік жағынан сәтті шығуы үшін тұщымды, оралымды тілдің орны ерекше. Ал, радио мен телевизиядағы сөздің орны айрықша. Тілдегі жаңалықтар халыққа осы электронды журналистика арқылы жол тартады. Тіл мәдениетінің де танылар тұсы осында. Тіл шеберлігі, стиль ерекшелігі мерзімді басылымның, телерадио хабарларының сапасын арттырады, әрі журналисті басқалардан даралап тұрады. Мақалада БАҚ-тың стилистикалық қырларын жетілдірудің заманауи бағыттары талданады.

Түйін сөздер: тіл, стиль, дәстүрлі БАҚ, электронды журналистика, әдеби тіл, жазба тіл, медиаөнімдер, тілдік норма, сөздің номинативті мағынасы, коммуникативтік-ақпарат, медиаформат, стилистика.

Maikotova G.T.,
Mergenbaeva K.,
Alimzhanova A.

**Modern directions
of development of stylistic
aspects of media**

Whatever mass medias basic material is a word were. Constituents of language mastery are a necessity with responsibility to behave to every word and knowledge of value of word. Certainly, a sound and image on radio and television can not play an auxiliary role the printed word of newspapers and magazines. In order that the printed products from the side of language and style went out successfully, an actual, operative language is needed. And a word on radio and television occupies the special place. By means of electronic journalism the language of news attracts an audience. Language, as is generally known, one of aspects of culture. Mastery of language and style improves quality periodic printing, every journalist is individualized from other. In the article the analysis of modern directions is presented in the achievements of stylistic aspects of mass-media.

Key words: language, style, traditional media, electronic journalism, literary language, writing language, medias-products, mediaformat.

Майкотова Ғ.Т.,
Мергенбаева Қ.,
Алимжанова А.

**Современные направления
развития стилистических
аспектов в СМИ**

Составляющие языкового мастерства – это необходимость с ответственностью относиться к каждому слову, адекватно понимать значение слова. Печатная продукция должна отвечать самым высоким требованиям в части языка и стиля текстов. Слово в аудиовизуальных СМИ занимает особое место. Язык новостей притягивает аудиторию электронной журналистики. Язык, как известно, один из аспектов культуры. Мастерство языка и стиля повышает качество периодической печати и теле-, радионовостей. В статье представлен анализ современных направлений стилистических аспектов СМИ.

Ключевые слова: язык, стиль, традиционные СМИ, электронная журналистика, литературный язык, письменный язык, медиапродукты, языковая норма, медиаформат, стилистика.

**БАҚ-ТЫҢ
СТИЛИСТИКАЛЫҚ
ҚЫРЛАРЫН
ЖЕТІЛДІРУДІҢ
ЗАМАНАУИ
БАҒЫТТАРЫ**

Журналистика – өмір шындығын ешбір боямасыз қоғамға жеткізетін, шығармашылық орта қалыптастыратын қызмет түрі. Ол өмір шындығын сипаттап қана қоймай, жалпы қоғамда атқарылып жатқан іс-әрекеттер жөнінде ой тастайды, бағыт-бағдар алуға жол сілтейді. Журналистік қызмет жұртшылықтың қажеттілігіне жауап беріп, әлеуметтік даму жағдайларды өзінің жазған ақпараттары арқылы жариялап отырады. Журналист барлық саладан да хабардар бола біліп, оның түрлі қыр-сырын игере алатын, әлеуметтік үрдістерге белсенді түрде араласа алатын, жан-жақты толық білімділікті бойына сіңірген маман иесі.

«Қандай да бір қоғам, саяси жүйе болсын оның дамуында жалпы ақпараттық қызметтің, бұқаралық ақпарат құралдарының атқаратын қызметі мен рөлі зор, өйткені қоғамның қалыптаты саяси-әлеуметтік өмірін күнделікті ақпарат тарату қызметінсіз көзге елестету қиын. Ақпараттар күнбе-күн бұқаралық ақпарат құралдары арқылы таратылады.

Бұқаралық ақпарат құралдары дегенде, ең алдымен теледидар, радио, газет-журналдар мен ақпарат агенттіктерінде қызмет істеп жүрген төртінші билік өкілдері – ақпаратты жинап, оны миллиондаған көрерменге жеткізетін журналистерді ойға алатынымыз даусыз. Алайда ақпаратты жинау өз алдына, оны өндеп содан кейін халыққа жеткізу шығармашылық процесс екенін бірі білсе, бірі біле бермейді. Мысалы, экрандағы 2 минуттық сюжет үшін қанша адамның еңбегі сарп етілгені жайлы көзі қарақты әр көрермен көбіне-көп ойлана бермейтіні де негізсіз емес. Өйткені бүкіл ұжымның жұмысы кадр сыртында қалатыны белгілі. Газет-журналдарда да сол. Материал редакциялаудан өтпейінше, тұтынушыға жол тарта алмайды. Ал көрермен сол еңбектің тек жемісін ғана көріп қабылдайды, яғни дайын өнімді қабыл алады».

Стилистика ұғымы тіл білімінің бір саласы ретінде ерте дәуірлерден бастап дамып келеді. Стилистиканың мәселелері жайлы 1954 жылы «Вопросы языкознания» журналының материалдарында кездесті. Стилль – бұл тарихи категория ретінде қалыптасып, стилистиканың негізгі ұғымдарына айналды. «Стилль» термині әдебиет тану, бейнелеу өнері, музыка сияқты ғылым салаларына да қатысты. Себебі, стилль терминінің мазмұ-

ны ауқымды болғандықтан, оның қолданыс табатын аясы кең.

«Стиль сөзі – латынша *stylos* (қазақша – жазу құралы) деген мағынаны білдіреді. Оның осы мағынасы Еуропа білімпаздарының арасында көп тараған. Орта ғасырларда Грецияда, Римде стиль – сөзге сендіру, нандыру тәсілі, стилистика – риторика (шешендік) өнері болып саналған. Үнді оқымыстылары стильді мәнерлеп сөйлеу, ал стилистиканы мәнерлеу туралы ғылым деп есептеген.

Сөйтіп, лингвистикада «стиль» жазу мәнері, сөзге сендіру тәсілі, мәнерлі сөйлеу және белгілі бір әдеби жанрға тән тілдік құралдар жүйесі деген сияқты көптеген мағынада қолданылып келеді. Ал стилистика көбінесе шешендік өнері туралы ғылым ретінде танылған. Ол тек ХХ ғасырдың бас кездерінде ғана шешендік өнерінен бөліне бастайды.

Стилистика – ең алдымен стиль туралы ғылым. Стиль деп белгілі бір тілдегі лексикалық, грамматикалық және фонетикалық тәсілдердің қолданылу үрдістерін айтамыз.

Тіл – қоғамдағы адамдар арасындағы аса маңызды қатынас құралы. Тіл, ең алдымен, ойды жарыққа шығарып, жетілдірудің құралы болу арқылы ойлаумен тікелей байланысты. Мысалы, сөз ұғымды білдіріп, соның тілдік көрсеткіші болса, ойды білдірудің бірден-бір тілдік көрінісі сөйлем болып табылады. Тіл айналадағы дүние, объективтік шындық туралы адамның санасын қалыптастырады, оларды есте сақтауға негіз болады.

Ойды білдірудің ең кіші тілдік единицасы – сөйлем. Сөйлемнен кіші тілдік единицалар (сөз, сөз тіркесі) ойды білдіре алмайды. Ал сөйлем сөздерден, сөздер жиынтығынан немесе сөздер тіркесінен тұратыны белгілі. Сөйлемнен кіші единицалар ойды құрайтын жекелеген немесе күрделі ұғымды білдіреді. Сол ұғымдар жүйеленіп барып, сөздердің бір-бірімен грамматикалық байланысқа түсуі арқылы ой білдіріп, сөйлем құрайды. Грамматиканың объектісі – сөз. Грамматиканың салалары: морфология және синтаксис.

Бұқаралық ақпарат құралдарының қайсысында болса да, негізгі материал – сөз. Әр сөзге жауапкершілікпен қарау, сөз мағынасын ерекше білу тілдік шеберлікті құрайды. Әрине, радио, телевизиядағы сияқты дыбыс, көрініс газет-журналдардағы сөзге көмекші рөл атқара алмайды. Сондықтан, баспасөз өнімдерінің тілдік, стильдік жағынан сәтті шығуы үшін тұщымды, оралымды тілдің орны ерекше. Ал,

радио мен телевизиядағы сөздің орны айрықша. Тілдегі жаңалықтар халыққа осы электронды журналистика арқылы жол тартады. Тіл мәдениетінің де танылар тұсы осында. Тіл шеберлігі, стиль ерекшелігі мерзімді басылымның, телерадио хабарларының сапасын арттырады, әр журналисті басқалардан даралап тұрады.

Ал редакцияға келіп түскен алғашқы өніммен жұмыс жасайтын кім? Осындай қиын да күрделі, аса жауапкершілікті талап ететін шығармашылық қызметті кім атқарады? Бұл қызметті БАҚ ұжымдарында ерекше орын алатын мамандық иесі – редактор атқарады.

Қазіргі редактор кітап, радио немесе телебағдарлама дайындаудың барлық заманауи технологиялық әдістерін де білуі шарт. Баспа полиграфиясының негіздері мен техникалық мүмкіндіктерді білу редакторға шығарманың әсерлілігін арттыруға көмектеседі. Редакциялау – шығармашылық қызмет, оны редактордың жеке дара ерекшеліктері айқындайды. Бүгінгі таңда тәжірибеде редакциялаудың жалпы әдістемесі заманауи үлгілер негізінде қалыптасып келеді [1].

Жоғары оқу орындарының журналистика факультеттерінде оқытылатын «Мерзімді баспасөздің тілі мен стилі» деп аталатын студенттерге таңдап оқытылатын пән теледидар, радио, баспасөз бетіне жарияланатын журналистік материалдың мәтінімен жұмыс жасау кезіндегі редакторлық кәсіптің теориялық, практикалық әдіс-тәсілдерімен танысуға бағытталған. Мысалы, мәтіннің мазмұндық тұтастығын сақтай білу, тілдік-стильдік, логикалық қателерден аулақ болу, оқырманның түйсігіне сай оқиғаны суреттей алу қабілеті журналистің кәсіби шеберлігін танытады. Сондықтан әдеби редакциялау теориясының журналистік шығармашылықты жүзеге асыруда маңызды рөл атқаратынын осы факторлардан-ақ аңғаруға болады.

Пәнді оқыту барысында студенттерге мәтінмен жұмыс жасаудың белгілі теориялық негіздемелері мен практикалық әдіс-тәсілдері жайлы, сонымен қатар редактордың қызметтік міндеттеріне арналған мәселелер жан-жақты қарастырылады. Пәннің негізгі міндеттері ретінде әдеби редакциялау ұғымына жалпы түсініктемелер беріліп, мәтінді түзетудің әдістерімен таныстырылады. Редактордың басты міндеттері айқындалып, оның тәжірибелік мақсаттары айқындалады.

Жаһандану жағдайындағы БАҚ құралдарының түрлі өзгерістерге ұшырауы, заманауи жаңа талаптардың пайда болуы мен қоғамның өмір сү-

ру жағдайының өзгеруі – журналистика саласын да жаңаша бағыттарға бастады.

Бүгінгі таңда редакторлардың жұмысы мәтінді түзету мен тексеруді ғана жүзеге асырмайды. Заманауи конвергентті журналистиканың қалыптасуына байланысты оның іс-әрекеті оны телебағдарламаларды, газет материалдарын жасаудағы шығармашылық үрдістердің көшбасшысы, әрі ұйымдастырушы негізгі тұлға ретінде көрініс табады. Жалпы пәннің теориялық және тәжірибелік мәнін ашуға байланысты студенттерге редакторлық қызметтің тарихы жайында да мәліметтер ұсынылады. Пәннің мәні мен мазмұнын ашу барысында студенттерге осы мәселелер бойынша алғаш зерттеулер жасаған, ой-пікірлер айтқан, редакциялаудың жалпы әдістемесінің негізін қалаған А. Мильчин, Н.М. Сикорский, К.И. Белинский, М.П. Сенкович, К.М. Накорякова секілді т.б. ғалымдардың еңбектері қарастырылады [2].

«Адамзат қоғамы өркениетке иек артқаннан бері, жемісін көріп, жетістігіне тәнті болған нәрсе – жазу. Жазудың қазақ қоғамында алар орны толық ашылды деуге болмайды. Газеттер – бұл өркениеттер жетістігінің айнасы іспетес рөл атқарады. Газет – халықтың рухани, мәдени өмірінің айнымас бөлшегі.

Лингвист-ғалымдар арасында қазақ баспасөзінің тілі жөнінде алғаш арнайы еңбек жазған Н.Қарашева болған. Бұл зерттеуде «Айқап» журналы тілінің грамматикалық ерекшеліктері жан-жақты қарастырылды.

«Баспасөз тілін зерттеуге арналған екінші еңбек – Б. Әбілқасымовтың кандидаттық диссертациясы. Әдеби тілді зерттеуге байланысты жазылған ғылыми ізденістер қатарына қосылған бұл сүбелі еңбекте газет тілінің фонетикалық-орфографиялық жүйесі, лексикасы, грамматикалық ерекшеліктері бойынша жан-жақты қамтылып, талданған.

Газет тілі С. Исаев зерттеулерінің де нысаны болды. Ғалым еңбектерінде ХХ ғасырдың 20-жылдарындағы мерзімді баспасөз тілі грамматикалық тұрғыдан олардың жанрлық-стилистикалық ерекшеліктері ашыла отырып талданады және тіл мәдениеті мәселелері қамтылады.

Сондай-ақ, А. Алдашева «Қазақ лексикасындағы жаңа қолданыстар» (1991) атты кандидаттық диссертациясында 1970-1990 жж. аралығындағы мерзімді басылымдар тіліндегі жаңа қолданыстарға шолу жасайды. Газет тіліндегі жаңа қолданыстарды талдауға арналған енді бір кандидаттық диссертация зерттеуші Қ. Қадырқұловтың еңбегі екенін айта кету керек.

«Қазақ» газетіндегі қоғамдық-саяси лексиканы жүйелеген Б. Момынованың еңбектері болса, «Қазақ әдеби тілінің публицистикалық стилі» атты кандидаттық диссертацияның авторы О. Бүркітовты ерекше атауға болады.

Орыс ғалымдарының ішінде К.И. Былинскийдің «Язык газеты. /М., 1996/, В.Г. Костоморовтың «Русский язык в газетной полосе. /М., 1971/, И.П.Лысаковтың «Тип газеты и стиль публицистики. /Л., 1989/, Г.Я. Солганиктің «Лексика газеты». /М., 1981/, т.б. еңбектерді атап өтуге болады.

Қазақтың алғашқы мерзімді басылымдарының тілі С. Исаевтың зерттеулері бойынша жазба әдеби тілдің өзіндік ерекшеліктеріне сәйкес қалыптасып кете қоймады. Оның басты себебін алғашқы газеттердің көршілес татар, башқұрт, өзбек халықтарымен қарым-қатынаста болуымен байланысты түсіндіреді. Сондай-ақ аударма тілінің әдеби тілге ықпал етуі және журналист мамандарының тапшылығы да өз салқынын тигізбей қоймады.

Ғалым Б. Әбілқасымов патша үкіметінің қазақ халқын ағартуды мақсат тұтпағандығын, орыстандыру саясатын жүзеге асыруды көксендігін тілге тиек етті.

Журналистерге оқытылатын «Мерзімді баспасөздің тілі мен стилі» атты пәнін оқыту әдістерін жетілдіру кезінде студенттер сырттай қарағанда сөйлем білдіретін ой түсінікті сияқты болғанмен, ол сөйлемдердегі сөздердің орын тәртібі жоғарыдағы айтылған жалпы қағидаға қайшы келмесе де, сөйлем құрылымының дұрыс еместігі, айтайын деген ойдың айқын, түсінікті еместігі, сөйлем түсінуге қиын, орашалақ құрылғандығын айқындауға тырысады. Оның себебі сөйлемдегі сөздердің дәл өз орындарында қолданбауы, сөздердің бір-бірімен байланысындағы орын тәртібінің бұзылуы қазіргі БАҚ құралдарында жиі кездеседі [3].

Интерлингвистикалық деңгейдегі тілдік процестердің қозғалысындағы БАҚ-тың рөлін үйрену тілдердің өзара ықпалдасуындағы медиақамтамасыз ету механизмдеріне талдау жасауды қажет етеді, оның ішінде, нақты айтқанда лексикалық бірліктердің ауысу тәсілдеріне, коммуникативтік-ақпарат стилінің өзара ықпалдасуына да әсер етіп, ықпал жасайтын фактор болып табылады. Ақпараттық қоғам жағдайында мәдени тілдік ықпалдастық (әсер ету) бұқаралық ақпарат құралдарының арналарында белсенді көрініс береді, әлемдік ақпарат кеңістігіне ағылшын тілді медиасөйлеудің басым ықпал жасауы, оның ішінде оған деген

қазақтық сегмент жоғарыдағыдай медиадискурстарды талдау барысында айқын көрініс беруде.

Қазақстанның бұқаралық ақпарат құралдарына ағылшын-американдық бұқаралық медианың тигізіп отырған ықпалын олардың формат деңгейі мен мазмұнынан, сондай-ақ тілінің деңгейінен де байқауға болады. Ағылшын тілді үлгілердің теледидар және радиоөнімдеріне кең тарауы (олардың қатарында лицензияланған, сондай-ақ лицензияланбаған пираттық өнімдер де байқалады), форматы мен мазмұнының көшірілуі, ағылшын тілдік кірме элементтердің орасан зор толқыны, коммуникативтік-ақпараттық еліктеу стилі – қазіргі қазақ медиамәтіндеріне тән белгілер болып келеді.

Ресейдің ақпарат хабарларын белгілі батыс бағдарламаларының үлгісімен жүргізуі олардың ағылшын тілді медиақұбылысының форматтарынан да, мазмұнынан да, ақпарат құралдарының тілінен де анық байқалатындығының ашық үлгісі. Ал Қазақстан ақпарат құралдары ағылшын-американдық медиақұбылыстарды Ресей

ақпарат құралдары арқылы сатылап қабылдап отырғаны байқалады.

Орыс ақпарат құралдары арқылы келген англо-американдық белгілі теле және радиохабарлар Қазақстанда жаңа заман талабына сай нәтижелі бейімделуде: мұндай ағылшын тілді бұқаралық медиаформаттарының қатарына: «Шоу-бизнес» (reality show), «Таңшолпан» (Доброе утро), «Біздің көршілер» (Наши соседи), «Алаң» сияқты хабарларды жатқызуға болады және олардың қатары күннен-күнге артуда [4]. Тілдік деңгейде англо-американ бұқаралық медианың әсерімен ағылшын тілінен енген орасан зор ағылшын кірме лексикасы енді. Бизнес, менеджмент, маркетинг брокер, диллер, спонсор, спикер, спичайттер, трейдер, киллер, диджей, драйв, рейв, шоумен, промоушн, пати, файл, электорат және басқа ағылшын кірме сөздері қазіргі қазақ тілінің құрамды бөлігі ретінде сөздік қорға еніп, қалыптаса бастады. Көзқарастар жүйесі бойынша бағамдасаң, қызмет саласындағы ұлттық мәдениеттің кез келген аясында кірме лексиканың енуі байқалады.

Әдебиеттер

- 1 Шыңдалиева М. Әдеби редакциялау: оқу-әдістемелік кешен. – Алматы: Еуразия ұлттық университеті, 2007.
- 2 Балақаев М., Томанов М., Жанпейісов Е., Манасбаев Б. Қазақ тілінің стилистикасы: оқулық, 3-ші басылым. – Алматы: Дәуір, 2005. – 256 б.
- 3 Момынова Б. Газет лексикасы (жүйесі мен құрылымы). – Алматы: Арыс, 1999. – 224 б.
- 4 Өтебеков Б., Мағжан С., Данияров Т. Бұқаралық ақпарат құралдары тіліндегі жаңа сөз қолданыстары мен лексикалық бірліктер. – Алматы, 2015.

References

- 1 Shyndalievа M. Adebі redakzialau. Oku-adistemelik keshen. – Almaty: Eyrasia ulttyk universiteti, 2007.
- 2 Balakaev M., Tomanov M., Zhanpeisov E., Manasbaev B. Kazakhtilininistikasy. Okylyk, 3-shi basylum. – Almaty: Daur, 2005. – 256 b.
- 3 Momunova B. Gaset leksikasy (guesi zhane kurulymy). – Almaty: Arys, 1999. – 224 b.
- 4 Otebekov B., Magzhan S., Daniyarov T. Bykaraluk akparat kuraldaru gana sos koldanystaray men leksikalыk birlikter.- Almaty, 2015.